

УДК 821.161.2-Шевченко.09

ПОЧАТОК «ЖУРНАЛУ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО ТРУДА ПИСЬМЕННИКА

Оксана Шупта-В'язовська, канд. філол. наук, доц.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Fontan98@ukr.net

Творчий труд розглядається як один зі структурних елементів творчого процесу митця. З'ясується його специфіка в контексті творчого процесу. Конкретизація проблеми пов'язана з першими записами Шевченка в щоденнику («Журналі»), які уже сприяють розумінню певих особливостей творчого труда Шевченка, передовсім Шевченка-поета. Аналіз початкових фрагментів дозволяє говорити про особливе значення відчуття індивідуальної свободи як умови реалізації творчої енергії митця. Складовою творчого труда письменника є ремесло, яке має свою специфіку в розгортанні творчого процесу Шевченка. Ця специфіка полягає в тому, що воно істотно завуальоване інтенсивністю та цілісністю творчого втілення феномену художнього поетом. Творчий труд як писання є для Шевченка станом внутрішньої гармонізації, а також відновленням емоційного психологічно-го балансу з оточуючою дійсністю.

Ключові слова: *творчий труд, творчий процес, ремесло, індивідуальна свобода.*

Творчий потенціал людини реалізовує себе у труді, тільки таким чином людина стає причетною до феномену культури, відтак — включається до загального процесу самоорганізації. Проблема творчого труда письменника не є достатньо дослідженою з точки зору літературознавства ні у своїх теоретичних аспектах, ні у випадках окремих постатей. Зазвичай, вона більш або менш повно розглядається у межах розмови про психологію творчості, але, цілком зрозуміло, остання передбачає виокремлення певних етапів, структурних одиниць, які складають окремий інтерес. Отже, що стосується власне творчого труда письменника, слід згадати роботи 60-х років минулого століття — «Труд письменника» А. Т. Цейтліна [6] та «Специфіка творчого труда письменника» Григорія В'язовського [2]. Якщо говорити про проекцію проблеми на конкретних письменників, то і тут питання залишається на периферії. Ще на початку 30-х Ієремія Айзеншток видав дослідження «Як працював Шевченко» [1], а далі власне про творчий труд Шевченка спеціальних розвідок бракує, хоча парадокс полягає в тому, що про те, як Шевченко-поет працював, уже згадували його сучасники, і сьогодні окремі спостереження зустрічаємо у контексті аналізу суміжних питань.

Такий стан розробки проблеми, зокрема і щодо Шевченка, не є випадковим, оскільки творчий труд письменника розсереджений між технікою письма (як писав, як працював — отже, сюди включається і біографія, і текстологія, відтак відповідний матеріал ми знаходимо у біографіях Шевченка¹, а також у текстологічних дослідженнях його творчості [4]) та власне психологією творчості.

«Журнал» Тараса Шевченка є унікальним текстом з багатьох точок зору, чим зумовлюється і широкий діапазон проблематики його дослідження. По-перше, його розглядають як специфічний літературний текст, і тут передовсім привертає увагу його різновекторна, по-своєму химерна, жанрова природа та композиційна організація, культурні орієнтації автора. По-друге, він є джерелом інформації, яка дає підстави не тільки для з'ясування моментів реальної біографії, але і виписування стереоскопічного портрета Шевченка, що дозволяє говорити про психологічний тип людини і психологічний тип митця, особливості його творчого процесу і труда. Саме на останньому варто зупинитись детальніше, оскільки це питання складає окремий інтерес і потребує подальшого висвітлення.

Якщо розмова про творчий процес Шевченка і психотип митця розпочалася ще наприкінці XIX — на початку XX століття, то особливості творчого труда, як уже відзначалось, і досі залишаються проблемою периферійною. До того ж зауважимо, що, як правило, творчий процес і творчий труд письменника досить часто ототожнюються. Коректність ототожнення є ситуативною, але у строгому розумінні ці процеси варто розрізняти, адже попри очевидну їхню єдність і накладання-синхронізацію, попри те, що саме фізичне життя письменника можна потрактувати як специфічний творчий процес і безнастанний творчий труд, все-таки кожен з цих процесів має свої особливості.

Істотно різняться вони сферою домінуючої локалізації. Творчий процес відбувається по суті в думці, він належить сфері віртуального, у сфері фізичного ми маємо тільки його відповідним чином сформовані і оформлені сліди (наслідки, результати). Локалізуючись у сфері віртуального, він тяжіє до оприявнення у сфері даного (фізичного). Творчий труд письменника, натомість, є спробою організувати ото-

¹ Принциповий інтерес у цьому плані становить дослідження «Життя Тараса Шевченка» Павла Зайцева, яке не тільки відтворює біографію митця, але позначене науковою аналітикою його творчості.

чуючу дійсність як таку, що «працює» на творчий процес, відповідає його спрямованості на оприявлення, тобто, локалізуючись у сфері фізичного, творчий труд орієнтований на сферу віртуального. Отже, у певному сенсі творчий труд і творчий процес не тільки синхронізуються, але йдуть назустріч один одному.

Подібне розмежування істотно належить сфері літературознавчого абстрагування, оскільки в реальному житті письменника обидва процеси активно пов'язані між собою, інтегруючи його творчу індивідуальність. До цього слід додати і те, що вони є процесами системними, а відтак структурованими і етапним, отже, плетиво їхньої взаємодії завжди складне та індивідуальне. Разом з тим, зазначене розмежування дозволяє уважніше придивитись до творчої індивідуальності письменника, зрозуміти її у безпосередній творчій даності, хоча, підкреслимо ще раз, говорячи про творчий труд, ми так чи інакше говоримо і про творчий процес.

Не будемо оригінальними, коли скажемо, що «Журнал» Шевченка дає безцінний матеріал для розуміння закономірностей творчого труда митця. Причому, звертають на себе увагу уже перші записи і відразу заявлена проблема жанрової природи задуму, що його збирається реалізувати автор.

У двох перших записах «Журналу» йдеться, зокрема, про приготування до писання: Шевченко готує пера, зшиває й акуратно обрізає зошит, — цілком зрозуміло, що увага до таких технічних деталей могла бути викликана відсутністю більш значимих подій, але, по-перше, така подія була (звістка про звільнення), а, по-друге, для нього ці деталі важливі, оскільки вони є першими моментами організації творчого труда. Підготовка письменницького «знаряддя труда» є символічним проведенням межі між звичайним життям та писанням, приготування до писання сигналізує про збурення творчої енергії та одночасно прикликає її. Творчому процесу ще бракує інтенсивності та повноти, натхнення гаситься хвилюванням щодо офіційного повідомлення про звільнення, плануванням подорожі, але по суті творчий труд розпочато, отже, виникає потреба впорядкування-підкорення згаданої творчої енергії. Звідси і «ситуація з жанром», яка, на нашу думку, є досить показовою в організації процесу творчого труда Шевченка, коли не стільки зміст орієнтується на форму, скільки свобода змісту витворює адекватну собі форму, яка у Шевченка майже ніколи не передбачає канонічної орієнтації.

Отже, «Журнал» прийнято трактувати як щоденник, саме під такою рубрикою він подається і в Шевченківській енциклопедії, хоча майже всі дослідники (в тому числі і Богдан Рубчак, автор статті у ШЕ) відзначають значну умовність такої жанрової регламентації. «Журнал» дійсно в рамки щоденника не вписується з огляду на широко заявлені інші жанрові тенденції. Не можна не зауважити і того, що сам Шевченко з самого початку не означає задум як щоденник: уже в першому записі ми зустрічаємо низку дефініцій, за допомогою яких майбутній зміст уже працює з формою — «записки», «тетрадь», «пестрая книга», «памятная книга», «журнал». Така різноманітність засвідчує, зокрема, психічне інтелектуальне збудження-напруження, необхідну для запуску творчої діяльності концентрацію ентропії. Фізичний початок творчого труда надає цьому імпульсу властиву творчій індивідуальності спрямованість — потребу писати. Знов-таки, перші записи фіксують цю потребу як своєрідну ідею-фікс, втілення якої — писання — і є формою творчого труда письменника.

Потреба писати, розгорнута на певному етапі життя Шевченка саме «Журналом», виникає в даному разі у зв'язку зі звісткою про звільнення. Здається, в жодного дослідника не виникає сумніву в тому, що не було б свободи, не було б і «Журналу». У другому записі від 13 липня читаємо: «От второго мая получил я письмо из Петербурга от Михайла Лазаревского с приложением 75 рублей. Он извещает меня, или, лучше, поздравляет с свободою» [7, с. 23]. Перед цим Шевченко розмірковує, чому не писав до цієї звістки, потім — викладає можливі варіанти подорожі-повернення із заслання. Парадокс початку «Журналу» полягає в тому, що центральна подія — звільнення — ніби відходить на другий план, на першому — потреба писання, але, швидше, маємо тут своєрідну «гру планів», яка розкриває важливу особливість творчого труда митця, і яку пояснює запис наступного дня. Він починається таким міркуванням: «Я что-то чересчур усердно и аккуратно взялся за свой журнал. Не знаю, долго ли продлится этот писательский жар? Как бы не сглазится» [7, с. 24] (міркування цілком закономірне, адже напередодні пошта не привезла потрібного листа). Що боїться зурочити Шевченко — «писательский жар» чи очікувану свободу? Відповідь очевидна — і те, і інше, більше того, вони становлять для нього по суті нерозривну єдність: творчий труд митця можливий в умовах свободи. Показовим у цьому відношенні є фрагмент запису від 20 червня: «Получивши от Кухаренка письмо с

приложением 25 рублей, значит, с приложением весьма вещественным, я отблагодарил его письмом же, со вложением собственного почлиция, и вторым письмом со вложением, еще менее вещественным. Со вложением небывалого рассказа мнимого варнака под названием «Москалева криныця». Я написал его вскоре по получении письма от батька отамана кошового. Стихи оказались почти одной доброты с прежними моими стихами. Немного упруже и отрывистее. Но это ничего, даст Бог, вырвуся на свободу, и они у меня потекут плавнее, свободнее и проще и веселее. Дождусь ли я этой хромой волшебницы свободы?» [7, с. 27].

Шевченко як митець-поет «народжується» двічі: перший раз — у ситуації викупу з кріпацтва, другий — звільнення від солдатчини (невипадковим є антракт у його поетичній творчості). Говорячи про «народження», маємо на увазі перехід згаданого психічного інтелектуального збудження-напруження у свідомий творчий труд — писання.

Таким чином, можемо говорити про те, що творчий труд Шевченка потребує певного накладання моменту внутрішньої напруги (творчого неспокою, наростання специфічної хаотичності, яка шукає свого оформлення) на ситуацію «зовнішньої свободи», «належності собі». Кріпацтво — в його широкому розумінні — Шевченко не приймає як людина, хоча змушений існувати в його координатах, а як митець прийняти подібне обмеження він не здатний. Шевченко радше приймає «згасання митця», ніж компроміс з радикальним невільництвом. «Мне следовало бы начать свой журнал со времени посвящения моего в солдатский сан, сиречь с 1847 года. Теперь бы это была претолстая и прескучная тетрадь. Вспоминая эти прошедшие грустные десять лет, я сердечно радуюсь, что мне не пришла тогда благая мысль обзавестись записной тетрадью. Что бы я записал в ней? Правда, в продолжение этих десяти лет я видел даром то, что не всякому и за деньги удастся видеть. Но как я смотрел на все это? Как арестант смотрит из тюремного решетчатого окна на веселый свадебный поезд» [7, с. 32]. Звичайно, стосовно сказаного може виникнути ряд зауважень (йдеться про щоденник, у 1847–1850 роках Шевченко і пише, і малює, потім пише російські повісті тощо), але знов-таки підкреслимо, що наше завдання — окреслити провідну закономірність, реалізація якої не може бути однозначно площинною.

Наведені міркування Шевченко продовжує наступним твердженням: «Одно воспоминание о прошедшем и виденном в продолжение

цього времени приводит меня в трепет. А что же было бы, если бы я записал эту мрачную декорацию и бездушных грубых лицедеев, с которыми мне привелось разыгрывать эту мрачную монотонную десятилетнюю драму? Мимо, пройдем мимо, минувшее мое, моя коварная память! Не возмутим сердца любящего друга недостойным воспоминанием, забудем и простим темных мучителей наших, как простил Милосердый Человеколюбец своих жестоких распинателей. Обратимся к светлому и тихому, как наш украинский осенний вечер, и запишем все виденное и слышанное и все, что сердце продиктует» [7, с. 32]. Цілком характеристичні рядки, але чи не містять вони деякої суперечності, адже чи не подібне «не забувалось і не прощалось», коли писалась Шевченкова поезія (і до, і після заслання), та й у самому «Журналі» є чимало записів, далеких від цієї ідилічної настанови. Ці сумніви знімаються останнім рядком, який засвідчує, що справа не стільки в тому, щоб не засмутити «серце люблячого друга», скільки в тому, що творчий труд — це писання, коли «серце продиктує», а ще — коли у ньому оживає кожного разу заперечувана «похмурими декораціями і бездушними грубими лицедіями» метафізична єдність з Україною¹.

Коли говоримо про творчий труд Шевченка, неминуче постає питання співвідношення ремесла і творчості у цьому процесі. У даному випадку це зумовлене ще й тим, що ремесло Шевченка-поета є дещо прихованим, принаймні від загалу. Нічого дивного у цьому немає, оскільки такою є загальна тенденція сприйняття лірики. Уже зі школи ми чуємо про редакції «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» або про переписування «Війни і миру», але тільки шевченкознавці знають про редакції і правки творів самим Шевченком. Безперечно, родова специфіка тут відіграє принципову роль, але це не означає, що ремесло лірика має ігноруватись. Ми уже відзначали, що виокремити творчий труд у «чистому вигляді» практично не можливо, і навіть на рівні теоретичного абстрагування досить важко. У певному сенсі труд і творчість можна розглядати як форму і зміст творчого процесу, коли метафізичне притягується і реалізується у фізичному. Ускладнюється, у випадку Шевченка, ця проблема і тим, що він був не тільки поетом, але і прозаїком, і художником. Кожна із цих іпостасей заявляє свій

---

¹ Не менш важливу роль у цьому записі відіграє адресат, але це уже аспект дещо іншої теми.

алгоритм творчого труда, хоча незаперечною є інтеграція його закономірностей на рівні цілісної творчої особистості. Маємо зауважити, що передовсім говоримо про Шевченка-поета, — зумовлено це не тільки тим, що саме поетична творчість є осердям феномену митця, точкою найвищого злету його генія, але і тим, що початок «Журналу», на нашу думку, фіксує його повернення (як говорили вище «друге народження») саме до поезії, є її специфічним передчуттям: починають писатись у звичному ритмі вірші — закінчується «Журнал», символічним у цьому відношенні є останній запис — вірш «Сон». Тому цілком логічно сприймається твердження Богдана Рубчака, коли він говорить, що «...цей текст — високовартісний літературний твір, який складає своєрідну пару з максимально розкутою структурою «Кобзаря» [5, с. 90].

Акцентуємо увагу на цьому ще й тому, що домінуючий візіонерський (за К.-Г. Юнгом) тип поетичної практики Шевченка сумнівів не викликає, оскільки сам автор дав виразне свідчення цього спочатку у повісті «Художник», а потім у «Журналі». Якщо зауважити ще й те, що візіонерство відсилає нас до мистецтва манічного, то цілком зрозумілою постає культурна асоціація з хаотичною поведінкою митця. Швидше за все саме на цьому ґрунті сформувалось «легендарне» уявлення про неухвалене ставлення Шевченка до своїх віршів на початку. Разом з тим, дійсно можемо говорити про те, що він записував вірші і на клаптиках паперу, і на зворотньому боці своїх картин, міг записати і на стіні — по суті маємо виразний начерк творчого процесу у стані натхнення, але чи варто подібне ототожнювати із невпорядкованістю творчої поведінки, тим більше, що сказаному опонує подальша робота Шевченка над написаними текстами. Але чи є робота автора над уже створеним текстом власне ремеслом? І так, і ні. Це уже ремесло другого (у певному розумінні вищого) порядку. Йому передує ремесло «до-твору»: учнівство, виписування-тренування, пошуки слова, стилю, ремесло як вміння оформити ще не висловлену авторську енергію (енергію слова). У Шевченка відчувається дисбаланс цих рівнів: останній у нього виразно редукований.

Ми уже наводили симптоматичний у плані нашої розмови початок запису від 14 червня, а зараз наведемо і його продовження: «Я что-то чересчур усердно и аккуратно взялся за свой журнал. Не знаю, долго ли продлится этот писательский жар? Как бы не сглазится. Если правду сказать, я не вижу большой надобности в этой пунктуальной ак-

куратності. А так — от нечего делать. На бездельи и это рукоделье. Записному литератору или какому-нибудь поставщику фельетона, тому необходима эта бездушная аккуратность как упражнение, как его насущный хлеб. Как инструмент виртуозу, как кисть живописцу, так литератору необходимо ежедневное упражнение пера. Так делают и гениальные писатели, так делают и пачкуны. Гениальные писатели потому, что это их призвание. А пачкуны потому, что они иначе себя и не воображают, как гениальными писателями. А то бы они и пера в руки не брали.

Какое же казусное событие запишу я сегодня?» [7, с. 23]. На перший погляд ці міркування Шевченка містять суперечливі позиції. З одного боку він говорить про те, що робить, з позиції дещо зверхньої, легкої, яка передбачає розуміння ситуативності робленого («...я не вижу большой надобности в этой пунктуальной аккуратности. А так — от нечего делать. На бездельи и это рукоделье»). З іншого — буквально тут же — висловлює глибоке розуміння ремесла письменника якому потрібне «ежедневное упражнение пера», незалежно від того «пачкун» він чи геній. І далі — «Какое же казусное событие запишу я сегодня?». Отже, визнаючи важливість ремесла у творчому труді, Шевченко ніби й легко іронізує з його приводу у власній проєкції. Як видається, справа полягає в тому, що, за влучним спостереження Б. Рубчака, «Журнал» мав інші завдання, ніж записування» [5, с. 66]. У творчому труді Шевченка записування і писання різнились внутрішнім змістом і настановою. Записування-ремесло чуже поетичному генію митця¹, у нього воно підкорене писанню (звідси і мотив писання як один з центральних у його творчості), передчуття якого і стало імпульсом «Журналу», є важливим підтекстом перших записів. Цим можемо пояснити і «обернену пропорцію» (Рубчак) його композиції: коли є писання, відпадає необхідність у записуванні.

Таким чином, уже перші записи «Журналу» дозволяють зрозуміти певні особливості творчого труда Шевченка (передовсім Шевченка-поета). По-перше, принципово заявлена необхідність індивідуальної свободи особистості як умова реалізації творчої енергії в її сутнісній (для Шевченка — поетичній) формі. По-друге, ремесло у творчому труді Шевченка-письменника займає «тіньову» позицію,

---

¹ Цілком зрозуміло, що ця розмова потребує детальнішого розгортання із врахуванням того, що художник і прозаїк заявлені в постаті Шевченка своїми особливостями.

найслабшою вона є в поетичному труді, що аж ніяк не означає неважливість ремесла: воно не відкидається, але включається до вкрай інтенсивного сконденсованого і цілісного творчого процесу. По-третє, творчий труд як писання є для Шевченка станом внутрішньої гармонізації, що готує ґрунт для творчого прориву — об'явлення художньо-го у слові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзеншток І. Як працював Шевченко / Ієремія Айзеншток. — К., 1940. — 178 с.
2. В'язовський Г. А. Специфіка творчого труда письменника : конспект лекцій спецкурсу на допомогу студентам філологічного факультету / Григорій Андрійович В'язовський. — Одеса, 1964. — 91 с.
3. Мірошніченко Л. Над рукописами Лесі Українки : нариси з психології творчості та текстології / Лариса Мірошніченко. — К., 2001. — 264 с.
4. Ненадкевич Є. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка. Редакційна робота над творами 1847–1858 рр. / Євген Ненадкевич. — К., 1959. — 203 с.
5. Рубчак Б. Живописаний Шевченко («Журнал» як текст) / Богдан Рубчак // Світи Тараса Шевченка: збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / ЗНТШ: Філологічна секція. — Нью Йорк, 1991. — Т. 214. — С. 65–90.
6. Цейтлин А. Т. Труд писателя (Вопросы психологи творчества культуры и техники писательского труда) / А. Т. Цейтлин. — М., 1968. — 364 с.
7. Шевченко Т. Г. Щоденник // Тарас Григорович Шевченко. Повне зібрання творів : у 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 1995. — Т. 5. — 496 с.

НАЧАЛО «ЖУРНАЛА» ТАРАСА ШЕВЧЕНКО: ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКОГО ТРУДА ПИСАТЕЛЯ

Оксана Шупта-Вязовская, канд. филол. наук, доц.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

Творческий труд рассматривается как один из структурных элементов творческого процесса писателя. Выясняется его специфика в контексте творческого процесса. Конкретизация проблемы связана с первыми записями Шевченко в дневнике («Журнале»), которые уже позволяют понять некоторые особенности творческого труда Шевченко, прежде всего Шевченко-поэта. Анализ исходных фрагментов позволяет говорить об особом значении ощущения индивидуальной свободы как условия реализации творческой энергии писателя. Составляющей творческого труда писателя есть ремесло, которое имеет свою специфику в разворачивании творческого процесса Шевченко. Эта специфика заключается в том, что оно су-

щесивно завуалювано інтенсивністю і цілісністю творчого впровадження феномена художественного поета. Творчий труд як писання являється для Шевченка станом внутрішньої гармонізації, а також відновленням емоціонального психологічного балансу з оточуючою дійсністю.

Ключеві слова: творчий труд, творчий процес, ремесло, індивідуальна свобода.

THE BEGINNING OF THE «JOURNAL» TARAS SHEVCHENKO: FEATURES OF THE CREATIVE WORK OF THE WRITER

*Oksana Shupta-Vyazovskaya, Candidate of Philology, associate professor,
Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine*

Creative work is considered as one of the structural elements of the creative process of the artist. They are quite often identified, but the correct identification is situational. In a strict sense, these processes should be distinguished, because in spite of their evident unity each of them has its own characteristics.

They differ substantially in the dominant area of localization. The creative process happens essentially in the mind, it belongs to the field of the virtual, in the physical realm we have only his appropriately shaped and decorated traces (effects, results). Localizes in the virtual sphere, it tends to be implemented in the field of this (physical). The creative work of the writer, instead, is an attempt to organize the surrounding reality as one that «works» in the creative process, consistent with its focus on implementation, that is, localizing in the field of physical, creative work is focused on the virtual sphere. In a sense, creative work and the creative process is not only synchronized, but are going to meet each other.

«The Journal» of Shevchenko provides invaluable material for the understanding of the creative work of an artist. Moreover, emphasis is already the first record and immediately the issue of genre nature of the idea that it is going to sell the author. Therefore, the specification of the stated problem is associated with the first entry in the diary Shevchenko («Journal»), which already allow us to understand some aspects of the creative work of Shevchenko in the first place Shevchenko-poet. The initial analysis of the fragments allows to speak about the importance of the feeling of individual freedom as conditions for the realization of the creative energy of the artist. Component of the creative work of the writer is the craft, which has its specificity in the deployment of the creative process. This specificity lies in the fact that it is essentially a veiled intensity and integrity of the creative realization of the phenomenon of the artistic poet. Creative work like writing is for Shevchenko as internal harmonization, as well as restoring emotional psychological balance with the surrounding reality.

Key words: creative work, creative process, craft, individual freedom.

REFERENCES

1. Aizenshtok, I. (1940), Yak pratsiuвав Shevchenko [As he worked Shevchenko], Kyiv [in Ukrainian].
2. Viazovskyi, H. A. (1964), Spetsyfika tvorchoho truda pysmennyka: konspekt leksyii spetskursu na dopomohu studentam filolohichnoho fakultetu [Specificity creative oeuvre], Odesa [in Ukrainian].
3. Miroschnychenko, L. (2001) Nad rukopysamy Lesi Ukrainky : narysy z psyholohii tvorchosti ta tekstolohii [Above manuscripts Ukrainian Lesya], Kyiv [in Ukrainian].
4. Nenadkevych, Ye. (1959), Z tvorchoi laboratorii T. H. Shevchenka. Redaktsiina robota nad tvoramy 1847–1858 rr. [From the creative laboratory of Shevchenko], Kyiv [in Ukrainian].
5. Rubchak, B. (1991), Zhyvopysanyi Shevchenko («Zhurnal» yak tekst) [Zhyvopysany Shevchenko («Journal» as text)], Svity Tarasa Shevchenka : Zbirnyk statei do 175-richchia z dnia narodzhennia poeta, ZNTSh: Filolohichna sektsiia, Vol. 214, pp. 65–90.
6. Cejtlin, A. T. (1968), Trud pisatelja (Voprosy psihologi tvorchestva kul'tury i tehniki pisatel'skogo truda [Work writer], Moscow, [in Russian].
7. Shevchenko, T. H. (1995), Shchodennyk (Diary), Povne zibrannia tvoriv : U 6 t., Vol. 5, Naukova dumka, Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16 березня 2017 р.